

סימן ל [ט ע"א]

הקדמה

אין בתורה פסוק מפורש לאסור המרת טוב בטוב, אך יש מקום ללמוד זאת בקל וחומר מאיסור המרת טוב ברע. לדעת רבא עדיין צריך לימוד לאסור המרת טוב בטוב מכיוון שהכלל הוא: "אין עונשין מן הדין", [דין = קל וחומר]. לדעת אב"י אין צריך לכך לימוד אלא אפשר ללמוד את האיסור מקל וחומר, והכלל 'אין עונשין מן הדין' אינו תקף כאן.

מבאר הגמרא את טעמו של אב"י:

<p>לשון ראשונה ואב"י סבר האי גילוי מילתא בעלמא הוא.</p>	<p>לשון שניה ואב"י אמר לך הא לאו דינא הוא מי גרע טוב מרע.</p>	<p>לשון שלישית ואב"י אמר לך הא לאו דינא הוא, אלא גלוי מילתא בעלמא הוא, מי גרע טוב מרע.</p>
--	---	---

מקורות הלשוניות

מקורות הלשון הראשונה: מדרש לקח טוב (פסיקתא זוטרתא) ויקרא כז י', תוספות השלם ויקרא כז י' אות א.

מקורות הלשון השניה: נוסח הדפוס. בראשונים: רש"י. בכתבי היד: כל כתבי היד.

מקורות לשתי הלשוניות: בראשונים: רגמ"ה, רשב"ץ (יבין שמועה, ברייתא דר' ישמעאל, המדה הראשונה, אות ז), שטמ"ק ב אות יב בשם 'ס"א'.

מקורות הלשון השלישית: שטמ"ק ב אות יב.

פירוש הלשונות

תירצה הגמרא כי לדעת אביי ה'קל וחומר' שכאן אינו קל וחומר רגיל, אלא הדבר מובן מאליו שכאשר נכתב בתורה איסור המרת טוב ברע נכלל בזה איסור המרת טוב בטוב⁸⁶.

יש הבדל ניסוח בין הלשון הראשונה לשניה: הלשון הראשונה כתבה: "האי גילוי מילתא בעלמא הוא". בדומה לכך כתבה הלשון השניה: "האי לא דינא הוא". עוד הוסיפה הלשון השניה ביאור בתיבות אלו: "מי גרע טוב מרע", ויש גורסים: "מי גרע טוב לרע".

הנוסח הראשון - מי גרע טוב מרע - הינו נוסח רש"י ונוסח הדפוס, וביאורו הוא שאפשר להבין מסברא כי הטוב אינו גרוע מהרע, ואיסור שנאמר כלפי הרע וודאי שייך גם כלפי הטוב.

הנוסח השני - מי גרע טוב לרע - הינו נוסח רגמ"ה והרשב"ץ ונוסח כל כתבי היד. בפשטות ניתן לבאר נוסח זה בדומה לנוסח הראשון, אך עם הבדל קטן: הנוסח 'מי גרע טוב מרע', פירושו: "וכי הטוב גרוע מן הרע?". הנוסח 'מי גרע טוב לרע', פירושו: "וכי הטוב גרוע [=מגרע] את הרע?". כוונת הנוסח הראשון היא שאפשר ללמוד קל וחומר מרע לטוב מכיוון שהטוב אינו גרוע מן הרע. כוונת הנוסח השני היא שהטוב הינו רע עם תוספת. כלומר, לו יצויר הקדש בעל מום [=רע] שנהיה תמים [=טוב], וודאי אין טובתו מגרעת את דינו. על כן מובן כי כל דין שנאמר לגבי בהמה בעלת מום [=רע] נאמר גם לגבי בהמה תמימה [=טוב].

מדברי רגמ"ה נראה שמפרש באופן שונה, וזה לשון רגמ"ה: "דמי גרע טוב לרע, דכתיב לא יבקר בין טוב לרע, דקא מעלי ליה דלקי טפי מטוב בטוב דלא קא מעלי ליה ולא לקי". כפי הנראה כוונתו לומר שהתיבות בגמרא 'טוב לרע', הינן ציטוט מהפסוק שנאמר במעשר בהמה: "לא יבקר בין טוב לרע, ולא ימירנו", וצ"ע לפרש דבריו.

נפקא מינה בין הלשונות

בספר יבין שמועה לרשב"ץ (בריייתא דר' ישמעאל, המדה הראשונה, אות ז), הסביר כי יש לפנינו שני גדרים שונים מהו קל וחומר שאפשר להעניש על פיו ולא נאמר בו הכלל 'אין עונשין מן הדין'. לפי הלשון הראשונה הגדר הוא כל קל וחומר שהוא 'גילוי מילתא'. לפי הלשון השניה הגדר הוא כל דבר שהוא בכלל מה שנאמר בפסוק, כגון כאן שכל טוב הינו בכלל רע שהרי טובתו אינה מגרעת את כוחו.

הרשב"ץ תלה במחלוקת זו את מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן כיצד ללמוד איסור אכילת בעלי חיים שחסרים להם שני סימני טהרה מן הפסוקים האוסרים אכילת בעלי חיים שיש להם סימן טהרה אחד: הרמב"ם (ספר המצוות ל"ת קעב) סובר שלומדים קל וחומר של 'גילוי מילתא', ואילו הרמב"ן (ויקרא יא ג) סובר שבעלי חיים שאין להם סימן טהרה הינם בכלל בעלי חיים שחסר להם סימן טהרה אחד.

ודע שנחלקו האחרונים אם להלכה קיימא לן כדברי אביי [בלשון השניה] שבגילוי מילתא עונשין מן הדין, שכן יתכן שרבא חולק על עצם כללו של אביי. ראה לדוגמה: נודע ביהודה חלק אבן העזר תניינא סימן ג, ובהערות האחרונים עליו.

⁸⁶ אולי פירושו שאיננו נזקקים להלכה למשה מסיני של דין קל וחומר, אלא גם לולי הלכה זו היינו יכולים ללמוד כאן מסברא.

סימן לא [ט ע"א]

הקדמה

לדעת ר' שמעון אין ממירין אלא אחד באחד, שלא כדעת חכמים הסוברים שאפשר להמיר אפילו אחד במאה או מאה באחד. מצאנו שתי מקורות לדברי ר' שמעון: במשנה הביא ר' שמעון כמקור לדבריו את הפסוק: "והיה הוא ותמורתו..." בבבליא הביא ר' שמעון כמקור לדבריו את הפסוק: "ואם המר ימיר בהמה בבהמה..." הגמרא הקשתה שיש לפנינו סתירה בין המשנה לברייתא מה מקורו של ר' שמעון.

מתרצת הגמרא:

לשון ראשונה

אמר ר"ל מודה ר"ש שממירין וחוזרין וממירין. מ"ט...

לשון שניה

מעיקרא אמר להן ר"ש מן והיה הוא ותמורתו וכי חזא דדרשי רבנן מבהמה בבהמה אמר להם איהו מהתם נמי מצינן למילף טעמא דידי.

אמר ר"ל מודה ר"ש שממירין וחוזרין וממירין. מ"ט...

מקורות הלשונית

מקורות הלשון הראשונה: בכתבי היד: פריז, וטיקן 120.

מקורות הלשון השניה: נוסח הדפוס. בראשונים: ילקו"ש רמז תרעז. בכתבי היד: פלורנץ, וטיקן 119. [תוס' מצדדים שהעיקר כלשון ז].

מקורות לשתי הלשוניות: בראשונים: רש"י [אך את הלשון השניה מביא רש"י בשם 'אמר לי רבי'], רגמ"ה. בכתבי היד: מינכן. [בכת"י זה מופיע התירוץ שבלשון השניה, אך לפנינו נוספה תיבת ל"א. אם כן, נרמז בכת"י שיש לשון ראשונה שאינה גורסת את תירוץ הלשון השניה].

פירוש הלשונות

לפי הלשון הראשונה ריש לקיש בא לתרץ את הקושיה הנ"ל, ותירוצו הוא כי הלימוד העיקרי של ר' שמעון הינו מהפסוק המובא במשנה: "והיה הוא ותמורתו..." והפסוק שהובא בברייתא: "ואם המר ימיר בהמה בבהמה..." הינו כדי ללמדנו כי דינו של ר' שמעון נאמר רק בשעת ההמרה, אך אחר שהמירו אחד באחד אפשר לשוב ולהמיר באותה בהמת הקדש שהמירו בה תחילה.

בלשון השניה נאמר בגמרא תירוץ אחר על הקושיה, והוא כי הלימוד העיקרי של ר' שמעון הינו מהפסוק המובא במשנה: "והיה הוא ותמורתו..." והפסוק שהובא בברייתא: "ואם המר ימיר בהמה בבהמה..." הינו רק משום שחכמים למדו מפסוק זה את סברתם, והשיב על כך ר' שמעון שלדעתו גם מפסוק זה משמע כדבריו. גם בלשון השניה מופיעים דברי ריש לקיש, אולם בלשון זו דברי ריש לקיש אינם באים כתירוץ על קושיית הגמרא, אלא כתחילת סוגיה חדשה.

נפקא מינה בין הלשונות

נראה שאין נפקא מינה בין הלשונות מהי שיטתו של ר' שמעון להלכה. מלבד זאת, לעניין פסק הלכה וודאי אין נפקא מינה בין הלשונות, שכן הלכה כדעת חכמים הסוברים שאפשר להמיר אפילו אחד במאה או מאה באחד, (רמב"ם הלכות תמורה פ"א הי"ד).

דיון בלשונות

תוס' הקשו על הלשון הראשונה מכך שבברייתא משמע כי הפסוק 'בהמה בבהמה', הובא למעט שממירים רק אחד באחד, וכיצד יתכן - לפי תירוץ ריש לקיש - כי פסוק זה מרבה שיש ציור בו אפשר להמיר כמה בהמות בבהמה אחת [אם ממירים אותן בזו אחר זו]. נראה מלשון תוס' כי מכח קושיה זו הינם מצדדים כלשון השניה. בהגהות הגר"א אות ג תירץ את קושיית התוספות כי הפסוק 'בהמה בבהמה' באמת ממעט שממירים רק אחד באחד, אך אינו ממעט כל ציור אלא רק כאשר ממירים שנים באחד בבת אחת. וממילא יודעים אנו שאפשר להמיר שתיים באחת אם עושים את ההמרה בזו אחר זו.

קיים קושי בלשון הראשונה בכך שאין הסוגיה בסגנון הרגיל של הש"ס, שהרי הגמרא מביאה את דברי ר' יוחנן החולק על דינו של ריש לקיש, ואין הגמרא דנה מה יענה ר' יוחנן על הקושיה הראשונה שעליה תירץ ריש לקיש.

סימן לב [ט ע"א – ט ע"ב]

הקדמה

ריש לקיש ור' יוחנן נחלקו האם לדעת ר' שמעון אפשר להמיר בבהמה שכבר המירו בה, והביאה הגמרא כי כבר הברייתות נחלקו במחלוקת זו. דעת ר' יוחנן אליבא דר' שמעון שאין ממירים בבהמה שהמירו בה, וזן ר' אבין לגבי מספר אופנים האם בהמת הקדש מוגדרת כבהמה שהמירו בה.

ואלו דברי הסוגיה:

לשון ראשונה

בעי רבי אבין לדברי האומר אין ממירין וחוזרין וממירין הפריש אשם להתכפר בו והמיר בו והומם וחללו על אחר מהו שיחזור וימיר, נתכפר באשם אחר וניתק זה לעולה מהו שיחזור וימיר. אמר אבבי הי קא מיבעיא ליה קדושה אחרת באותו הגוף לא ניבעי הומם וחללו באחר אי גוף אחר באותה קדושה לא ניבעי נתכפר באשם אחר. ורבי אבין חדא מגו חדא קא מיבעיא ליה הומם וחללו על אחר מהו שיחזור וימיר מי אמרינן באשם ראשון הוא דאין חוזר וממיר אבל בגוף אחר אף על גב דקדיש אותה קדושה חוזר וממיר או דלמא כל באותה קדושה אין חוזר וממיר. ואם תימצא לומר הדין גוף אחד כיון דבאותה קדושה קאים אין חוזר וממיר אלא נתכפר באשם אחר וניתק זה ראשון לעולה מהו שיחזור וימיר בו מי אמרינן כי אין ממיר וחוזר וממיר הני מילי אותו הגוף באותה קדושה אבל אותו הגוף בקדושה אחרת חוזר וממיר או דלמא אף על קדושה אחרת כיון דאותו הגוף הוא אין חוזר וממיר תיקו.

לשון שניה

בעי רבי אבין לרבי יוחנן דאמר אין ממירין וחוזרין וממירין הפריש אשם להתכפר בו והמיר בו והומם וחללו על אחר מהו שיחזור וימיר, נתכפר באשם אחר וניתק זה לעולה מהו שיחזור וימיר. אמר אבבי הי קא מיבעיא ליה קדושה אחרת באותו הגוף לא ניבעי הומם וחללו באחר אי גוף אחר באותה קדושה לא ניבעי נתכפר באשם אחר. ורבי אבין חדא מגו חדא קא מיבעיא ליה הומם וחללו על אחר מהו שיחזור וימיר מי אמרינן באשם ראשון הוא דאין חוזר וממיר אבל בגוף אחר אף על גב דקדיש אותה קדושה חוזר וממיר או דלמא כל באותה קדושה אין חוזר וממיר. ואם תימצא לומר הדין גוף אחד כיון דבאותה קדושה קאים אין חוזר וממיר אלא נתכפר באשם אחר וניתק זה ראשון לעולה מהו שיחזור וימיר בו מי אמרינן כי אין ממיר וחוזר וממיר הני מילי אותו הגוף באותה קדושה אבל אותו הגוף בקדושה אחרת חוזר וממיר או דלמא אף על קדושה אחרת כיון דאותו הגוף הוא אין חוזר וממיר תיקו.

מקורות הלשונות

מקורות הלשון הראשונה: בראשונים: מוכח מתוס' אחרות (שטמ"ק ב אות כא) שכן היתה הגירסה לפנינו [אלא שהיו לפנינו גם ספרים עם הלשון השניה], ספר הכריתות (לשון לימודים, שער ג אות קח). בכתבי היד: פריז, וטיקן 120.

מקורות הלשון השניה: בתוס' משמע לכאורה כי לפנינו היה בדברי רש"י פירוש רק על הלשון השניה. תוס' חיצוניות הביאו את הלשון השניה בשם 'יס"ג' [- יש ספרים גורסים]. לא התפרש בדבריהם אם בספרים אלו היתה כתובה גם הלשון הראשונה, אך משמעות דבריהם היא שבספרים אלו היתה כתובה רק הלשון השניה.

בכת"י ניו יורק שרדו חלקים מהלשון השניה בסימן הנוכחי ובסימן הבא. ייתכן שאפשר לבדוק לפי המרווחים בגוף כת"י האם הייתה קיימת שם גם הלשון הראשונה.

מקורות לשתי הלשונות: נוסח הדפוס. בראשונים: רש"י [כפי הנוסח שלפנינו], רגמ"ה, תוס'. בכתבי היד: פלורנץ, וטיקן 119, מינכן [אמנם בכת"י האחרון מובאת רק תחילת הלשון השניה].

פירוש הלשונות

ר' אבין דן בשני אופנים שהמירו בבהמת הקדש ואחר כך היה שינוי בחלות ההקדש, האם בהמת ההקדש שלפנינו מוגדרת כבהמה שהמירו בה. אופן אחד הוא שבהמת ההקדש הוממה וחילולה על בהמה אחרת; אופן שני הוא שבהמת ההקדש היתה מיועדת להיות אשם, ואחר כך הוחלפה להיות מיועדת לעולה [שכך דינו של מותר אשם - ירעה עד שיסתאב ודמיו יפלו לעולה].

קיים הבדל בין שתי הלשונות לאיזה ציור התייחס ר' אבין:

לפי הלשון הראשונה ר' אבין הסתפק לגבי ציור אחד שאירעו בו שני האופנים יחד.

לפי הלשון השניה ר' אבין הסתפק לגבי שני ציורים שבכל ציור אירע אופן אחד.

בשתי הלשונות אביי מקשה על ר' אבין מפני מה לא הציג את ספיקו בציור שאירע בו רק אחד מן האופנים, והגמרא עונה כי ספיקו של ר' אבין הוא בשני שלבים בדרך 'אם תמצא לומר'. השלב הראשון הינו ספק לגבי האופן הראשון בלבד, והשלב השני הינו כך: **בלשון הראשונה** – ספק לגבי שני האופנים יחד; **בלשון השניה** – ספק לגבי האופן השני בלבד.

שאלת אביי שבשתי הלשונות דורשת ביאור, שכן לכאורה לא מובן איזה פגם מצא אביי בדברי ר' אבין שהסתפק בציור הכולל את שני האופנים [בלשון הראשונה], או בשני ציורים שבכל אחד מהם אירע אחד מן האופנים [בלשון השניה]. תוס' אחרות (שטמ"ק ט ע"א, אות כא) ביארו את הענין, להלן תוכן דבריהם בתוספת ביאור:

בלשון הראשונה אביי הבין כי לא יתכן שהיה פשוט לר' אבין מה הדין בשני גופים וקדושה אחת או בשתי קדושות וגוף אחד⁸⁷, ולפיכך הקשה מדוע תיאר ר' אבין ציור הכולל את שני האופנים ולא ציור שאירע בו אופן אחד. על כך תירצה הגמרא כי אכן ר' אבין התכוון להסתפק גם לגבי ציור שאירע בו אופן אחד בלבד, ומה שהסתפק לגבי ציור הכולל את שני האופנים הרי זה בדרך 'אם תמצא לומר'. כלומר, ספקו של ר' אבין הינו רק אם נניח שבציורים הכוללים רק אחד מן האופנים דינם שאי אפשר להמיר בבהמה.

בלשון השניה הבין אביי כי שני הציורים אינם שוים ובוודאי באחד מהם הסברא נוטה לחומרא יותר מאשר בחבירו, ולפיכך הקשה מדוע לא הזכיר ר' אבין רק את הציור שהינו עיקר שאלתו⁸⁸. על כך תירצה הגמרא כי ר' אבין הסתפק בדרך 'אם תמצא לומר', וכך יכל להסתפק לגבי שני הציורים בזה אחר זה.

נפקא מינה בין הלשונות

פתיחה

סוגייתנו דנה לגבי שלשה ציורים שהמיר בבהמה ואחר כך היה שינוי בהקדשה של הבהמה הראשונה, האם אפשר לחזור ולהמיר בה [לפי הסוברים שלא ניתן להמיר פעמיים בבהמת הקדש אחת].

אלו הם הציורים:

[א]. הבהמה התחלפה אך הקדושה נשארה [- נפל מום בבהמת ההקדש הראשונה וחלולה על בהמה אחרת].

[ב]. הקדושה התחלפה אך הבהמה נשארה [- הבהמה הראשונה היתה קרבן אשם והתכפרו הבעלים באשם אחר, ואזי דינו של האשם הראשון לרעות עד שיפול בו מום ובדמיו יקנו עולה].

⁸⁷ תוס' אחרות התבטאו: "שהיה יודע שלא היה [פשוט] לר' אבין". נראה שהכוונה לידיעה מסברא ולא לידיעה ממסורת.

⁸⁸ שאלת אביי שבלשון השניה עודנה מתמיהה אף לאחר הסבר תוס' אחרות, שכן היה צריך ר' אבין להסתפק בין בציור שיותר מסתבר להקל ובין בציור שיותר מסתבר להחמיר.

[ג]. התחלפה הבהמה והתחלפה הקדושה [- אירעו שני האופנים הקודמים בזה אחר זה: הפריש אשם ונפל בו מום וחללו על בהמה שניה, אחר כך התכפר באשם אחר ואזי דינה של הבהמה השניה לרעות עד שיפול בה מום ובדמיה יקנו עולה].

בלשון הראשונה ר' אבין הסתפק לגבי הציור הראשון והשלישי, בלשון השניה ר' אבין הסתפק לגבי הציור הראשון והשני. מעתה מוטל עלינו לדון מה דעת כל לשון לגבי הציור שלא התייחסה אליו בפירוש.

הציור הראשון – הבהמה התחלפה והקדושה נשארה

בשתי הלשונות מופיע הציור הראשון כספיקו הראשון של רבי אבין, ובשתי הלשונות לאחר הספק נמצא הביטוי 'אם תמצי לומר'. לדעת הרמב"ם הידועה ש'אם תמצי לומר' הינו פסק הלכה, עולה כי הגמרא הכריעה שכאשר הבהמה התחלפה והקדושה נשארה, הרי הבהמה השניה נידונת כהמשכה של הבהמה הראשונה ואי אפשר להמיר בה [לדעת האומרים שאי אפשר להמיר שני פעמים באותה בהמה]. ואכן ראה בסימן הבא שהרמב"ם פסק שם כדרך זו בהלכה דומה⁸⁹.

הציור השני - הקדושה התחלפה והבהמה נשארה

בלשון השניה מופיע הציור השני כספיקו השני של ר' אבין, בלשון הראשונה אין התייחסות מפורשת לציור השני. וודאי שלא היה פשוט לר' אבין בלשון הראשונה כי בציור זה שהתחלפה הקדושה ונשארה הבהמה נידונת כהקדש חדש, שהרי אפילו לגבי הציור השלישי שהתחלפה הקדושה וגם התחלפה הבהמה הסתפק ר' אבין האם הבהמה השניה נידונת כהמשכה של הבהמה הראשונה. נותר לדון האם היה פשוט לר' אבין שכאשר התחלפה הקדושה ונשארה הבהמה נידונת כהמשך של הקדושה הראשונה⁹⁰, או שר' אבין הסתפק בכך כשם שהסתפק בציור שהתחלפה הבהמה ונשארה הקדושה. בחלק החידושים נרחיב בנידון וננסה לדקדק מדברי הראשונים מהי דרכם בהבנת הסוגיה.

הציור השלישי – התחלפה הבהמה והתחלפה הקדושה

בלשון הראשונה מופיע הציור השלישי כספיקו השני של ר' אבין, בלשון השניה אין התייחסות מפורשת לציור זה. בספר לחם משנה (ערכין פ"ז ה"ו) דן לגבי האיבעיא הבאה בגמרא [שמקבילה לאיבעיא שאנו עוסקים בה], וכתב שם: "ועוד אי רבינו ז"ל היה פוסק כלישנא בתרא, הוה ליה למימר דבשתי קדושות ושני גופין מוסיף חומש". הרי שהיה ברור לו כי הלשון השניה לא הסתפקה לגבי ציור זה, אלא היה פשוט לה שכאשר התחלפה הבהמה והתחלפה הקדושה אין הבהמה השניה נידונת כהמשכה של הראשונה. אמנם צריך עיון מנין לו לומר כן.

⁸⁹ בענייננו אין פסק מאת הרמב"ם, שכן הרמב"ם (פ"א הט"ו) פסק שניתן להמיר פעמיים בבהמה אחת, ואין מקום לספקותיו של ר' אבין.

⁹⁰ לצד זה יוצא כי הציור השני בו התחלפה הקדושה ונשארה הבהמה הינו קל מן הציור הראשון בו התחלפה הבהמה ונשארה הקדושה. סברא זו הינה הפוכה מסברת הלשון השניה בה נאמר שגם אם תמצי לומר שבציור הראשון יש להקל, בכל זאת יתכן שבציור השני יש להחמיר.

סימן לג [ט ע"ב - י ע"א]

הקדמה

"אמר ר' יהושע בן לוי הקדש ראשון מוסיף חומש, ואין הקדש שני מוסיף חומש". כלומר, הפודה הקדש ראשון מוסיף חומש ואילו הפודה הקדש שני [כגון שהקדש זה עצמו הינו פדיונו של הקדש אחר] אינו מוסיף חומש. ר' אבין דן לגבי מספר אופנים האם בהמת הקדש מוגדרת כבהמה שכבר נפדית.

ואלו דברי הסוגיה:

לשון ראשונה

בעי רבי אבין הפריש אשם להתכפר בו והומם וחללו על חומש וחללו על חבירו ונתכפר באשם אחר וניתק זה לעולה מהו שיוסיף עליו חומש. אמר אבין מאי קא מיבעיא ליה אי שני גופין וקדושה אחת קא מיבעיא ליה תיבעי ליה בלא נתכפר אי שתי קדושות וגוף אחד קא מיבעיא ליה תיבעי בלא הומם. ורבי אבין חדא מגו חדא קמיבעיא ליה אם תימצא לומר שני גופין וקדושה אחת לא משום דבהדיא שני גופין ושתי קדושות מאי תיקו.

לשון שניה

בעי רבי אבין הפריש אשם להתכפר בו והומם וחללו על אחר והוסיף חומש [מהו שיוסיף עליו חומש]⁹¹ נתכפרו באשם אחר וניתק זה לעולה מהו שיוסיף עליו חומש. אמר אבין הי דין קא מיבעיא ליה אי קדושה אחרת באותו הגוף קא מיבעיא ליה לא ניבעי הומם וחללו ואי גוף אחר באותה קדושה לא ניבעי ניתכפר באשם אחר. ור' אבין חדא מגו חדא קמיבעיא ליה הומם וחללו⁹² על אחר מהו שיוסיף עליו חומש מי אמרי' באשם קמא הוא דמוסיף אבל בגוף אחר אף על גב דקאים באותה קדושה אין מוסיף חומש או דילמא כל אותה קדושה אינו מוסיף חומש. ואם תימצא לומר הדין גוף אחר כיון דבאותה קדושה קאים מוסיף חומש אלא נתכפר באחר וניתק זה לעולה מהו כי מוסיף חומש באותו הגוף באותה קדושה אבל [אותו הגוף] בקדושה אחרת לא או דילמא כיון דאותו הגוף הוא מוסיף חומש תיקו.

מקורות הלשונית

כל המקורות זהים למקורות שהובאו בסימן הקודם, מלבד כתב יד מינכן שבסימן הקודם גרס מקצת מהלשון השניה, וכאן לא גרס כלל את הלשון השניה. כמו כן בתוס' חיצונית לא ברור אם היו לפניהם ספרים שגרסו כאן את הלשון השניה.

⁹¹ חוק נתן. חסר בדפוס ובשני כתי"י. לא עוד אלא שבכת"י 11 כתוב 'ונתכפר' בוא"ו החיבור. שטמ"ק הוסיף 'א"נ', צ"ק הוסיף 'מהו שיחזור ויוסיף חומש', הגר"א תיקן 'מהו שיוסיף חומש', ולפי ציון ההגהה נראה שהגר"א לא מוסיף אלא מחליף את התיבות 'והוסיף חומש' בתיבות 'מהו שיוסיף חומש'. הצגנו בפנים את הגהת חוק נתן מכיון שעל פיה מובן כיצד אירעה הטעות: טה"ד 'חומש – חומש', והגהתו אף מתאימה לסגנון שאר הסוגיה. חוק נתן ורש"ש הוסיפו להגיה ולהקדים את התיבות 'והוסיף חומש' לפני התיבות 'וחללו על אחר' בדומה ללשון הראשונה, ואינו מוכרח.

⁹² בדפוס ונציה חסר בטה"ד 'הומם וחללו' – 'הומם וחללו', וכתוב שם רק "לא ניבעי ליה הומם וחללו על אחר..."

פירוש הלשונות

סוגיית הגמרא באיבעיא הנוכחית דומה ממש לסוגיה הקודמת, ובפשטות נראה כי פירוש שתי הסוגיות שווה, ואכן תוס' כתבו באיבעיא הראשונה: "וכן גבי מוסיף חומש יש שתי לשונות כי הכא". ברם, מדברי רש"י נראה שמפרש את הלשון הראשונה שבאיבעיא השניה באופן שונה ממה שפירש את הלשון הראשונה שבאיבעיא הראשונה, ובסמוך נדון בדבריו.

וכה מתפרשת הלשון השניה לדעת רש"י: אביי סבר כי ר' אבין התכוון להסתפק בשני ציורים שונים, ציור ראשון של שני גופים וקדושה אחת, וציור שני של שתי קדושות וגוף אחד, [ממש כמו בלשון השניה]. על כך שאל אביי מפני מה לא הסתפק ר' אבין בציור שהוא עיקר ספיקו [ממש כשאלת אביי בלשון השניה]. תירצה הגמרא כי ר' אבין הסתפק במקרה שאירעו בו שני האופנים יחד, ומלבד זאת הוסיפה הגמרא כי ר' אבין הסתפק בדרך 'אם תמצי לומר'. דהיינו, הספק הראשון הינו בציור של שני גופים וקדושה אחת, ועל הצד שבציור זה נידונת הבהמה כהקדש ראשון ואינו מוסיף חומש, הסתפק ר' אבין במקרה המשולב של שני גופים ושתי קדושות [הביאור הסופי בכונת ר' אבין הינו שווה לביאור דברי ר' אבין בלשון הראשונה באיבעיא הראשונה, כפי שהיינו מבינים לולי דברי רש"י].

בתחילת הסעיף ציינו כי תוס' חולקים על רש"י. מהי דעת שאר הראשונים? בתוס' חיצוניות (שטמ"ק אות י) מפורש שביארו את האיבעיא השניה כתוס' ולא כרש"י. דברי רגמ"ה בענין אינם ברורים, וראה מה שנכתוב בעז"ה בהערות על פירוש רגמ"ה.

חידושו של ריב"ל שהסוגיה הנוכחית עוסקת בו מתייחס לציור שבהמת ההקדש אינה הבהמה המקורית שהוקדשה, שכן זהו עצם הדין 'הקדש שני אינו מוסיף חומש'. נקודה זו מעוררת שני קשיים:

[א]. קשה כיצד ניתן להסתפק לגבי ציור של שני גופים וקדושה אחת, הלא לכאורה פשוט שציור זה עצמו הוא הוא 'הקדש שני' שפטרו ריב"ל מחומש. רש"י תירץ את הקושיה באמרו שדברי ריב"ל מתייחסים רק לקדשי בדק הבית, בהם הקדושה השניה הינה המשך של הקדושה הראשונה, וניתן לכנותה 'הקדש שני'. לעומת זאת, בקדשי מזבח שפודה בהמה בעלת מום שאינה מיועדת להקרבה על בהמה תמימה המיועדת להקרבה אפשר שכל בהמה מוגדרת כהקדש עצמאי, ולפיכך הסתפק ר' אבין אם הבהמה השניה מוגדרת כהקדש ראשון או כהקדש שני⁹³.

[ב]. קשה כיצד ניתן להסתפק לגבי ציור של שתי קדושות וגוף אחד, הלא לכאורה פשוט שבציור זה בהמת ההקדש נחשבת כהקדש ראשון ומוסיפים חומש בשעת פדיונה. על כך צריך לענות שהבינה הגמרא כי יתכן להגדיר אשם שניתק לרעיה כהקדש שני, ושתי פנים להגדרה זו: רש"י ותוס' חיצוניות (שטמ"ק אות י) כתבו כי האשם שבו התכפר מוגדר כהקדש ראשון והאשם האבוד שהופרש ראשון וניתק לרעיה מוגדר כהקדש שני⁹⁴. בגליון (שטמ"ק אות יא) משמע לכאורה כי בהמה זו עצמה בשעה שהיתה אשם היתה נחשבת כהקדש ראשון, ובשעה שניתקה לעולה הפכה להקדש שני.

נוסחאות האחרונים בלשון השניה

בתירוץ הגמרא בלשון השניה יש חילופי נוסחאות משמעותיים. שש פעמים מתבטאת הגמרא מוסיף / אין מוסיף [חומש], ובכולם יש חילופי נוסחאות כיצד נכון לגרוס. בדפו"ר ובכתה"י יש נוסח אחד, והאחרונים הגיהו בארבעה אופנים שונים – ראה טבלה בסוף הסימן.

בכדי להבין את הנוסחאות השונות נתבונן תחילה מה גרם לריבוי הנוסחאות האפשריות:

א. בסוגיה הנוכחית פועלות שתי סברות הפוכות זו מזו. סברא אחת הינה שכל שבהמת ההקדש מתרחקת מהקדושה הראשונה מוגדרת היא כהקדש שני ונפטרת מחומש, סברא שניה היא שכל שבהמת ההקדש מתרחקת הרבה מהקדושה הראשונה שוב אינה נטפלת לקדושה

⁹³ כדברי רש"י כתבו תוס' אחרות (שטמ"ק אות י).

⁹⁴ שמא כוונתם שהאשם הקרב מוגדר כתשלום על האשם האבוד, ובכך עובר שם 'הקדש ראשון' מהאשם הראשון לאשם השני.

- הראשונה כלל אלא נחשבת היא כהקדש ראשון חדש. היפוך זה גרם שכלפי אותו אופן / סברא יוכלו להתקיים גרסאות הפוכות.
- ב. תירוץ הגמרא בלשון השניה פותח במשפט מוקשה: "מי אמרינן באשם קמא הוא ד... אבל בגוף אחר אף על גב דקאים באותה קדושה...". הלא הספק אינו האם ציורי הספק מקבילים להקדש ראשון, אלא האם מקבילים הם להקדש שני! [לגבי הקדש ראשון פשוט שמוסיף חומש ולגבי אשם שני פשוט שאינו מוסיף חומש].
- ג. בנוסח דפו"ר וכתה"י קיימת סתירה פנימית בכך שבהסבר לספק הראשון מוצג הספק אם 'אינו מוסיף' או 'אינו מוסיף' – שני צדדים זהים!

ובכן, אלו הן נוסחאות הסוגיה:

אשם קמא

כאמור, הגמרא מסתפקת האם לדמות ל'אשם קמא' את ציור הספק הראשון [- התחלפה הבהמה ונתרה הקדושה]. בנוסח הדפוס וכתה"י נאמר ש'אשם קמא' חייב בחומש ור' אבין הסתפק האם לחלק ולנקוט שציור הספק הראשון פטור מחומש, וכן גרס הרש"ש. רוב האחרונים הגיהו בגמרא ש'אשם קמא' פטור מחומש ור' אבין הסתפק האם לחלק ולנקוט שציור הספק הראשון חייב בחומש (שטמ"ק, גר"א, חוק נתן, צאן קדשים).

הקשו האחרונים, מיהו 'אשם קמא' המדובר? הלא אשם רגיל שנפל בו מום וודאי חייב בחומש, ולא שייך כלל לדמותו למקרה שהתחלפה הבהמה.

יש שתירצו ש'אשם קמא' הוא ציור הספק השני – התחלפה הקדושה ונתרה הבהמה (רש"ש ועולת שלמה)⁹⁵, ויש שתירצו ש'אשם קמא' הוא אשם שנפל בו מום וחיללו על בעל מום אחר ושב ומחללו בשנית, בהסתמך על העולה מדברי רש"י שהחילול השני פטור מחומש (קדשי דוד ודברי פנחס).

הגר"א טען שהביטוי 'אשם קמא' דחוק לפירוש רש"י [והראשונים]. לפיכך פירש הגר"א ש'אשם קמא' הוא אשם שהקדישו על ידי התפסה ב'אשם קמא', והאשם השני פטור מחומש בשעה שמחללים אותו⁹⁶.

התירוץ הראשון תואם לשתי הגרסאות, שכן בציור שהתחלפה הקדושה ונתרה הבהמה ניתן לקבל בין את הגירסה המחייבת בחומש ובין את הגירסה הפוטרת מחומש, ור' אבין עצמו מסתפק בכך בספיקו השני. ואכן, הרש"ש תירץ את התירוץ לגירסתו המחייבת בחומש, ועולת שלמה הוסיף שהתירוץ נכון גם לגירסת האחרונים הפוטרת מחומש.

התירוץ השני אינו תואם אלא לגירסה השניה, שכן אשם שנפל בו מום וחיללו על בעל מום אחר ושב ומחללו פטור מחומש.

אף מהלך הגר"א תואם רק לגירסה השניה, שכן לשיטתו אשם שהוקדש על ידי התפסה באשם אחר פטור מחומש בשעה שמחללים אותו. ואכן, הגר"א הוא מבעלי הגירסה השניה.

לכל הדעות, הגמרא מסתפקת האם יש לחלק בין 'אשם קמא' לבין ציור הספק הראשון, או שציור הספק הראשון נידון כ'אשם קמא'. ולפיכך יש לגרוס: "מי אמרינן באשם קמא הוא דמוסיף אבל בגוף אחר אף

⁹⁵ לתירוץ זה הגמרא נוקטת את דין 'אשם קמא' בדרך 'אם תמצו לומר', ולא כהלכה ברורה.

⁹⁶ לדרך הגר"א, כל הסוגיה עוסקת בדיני התפסה. פטורו של ריב"ל להקדש שני מתפרש על בהמה שהתפסה באחרת, וחילל את הבהמה העיקרית ושב וחילל את הבהמה המותפסת, שאזי החילול השני פטור מחומש. ספיקותיו של ר' אבין מתפרשות על בהמה שהתפסה באשם שהיה חילוף בקדושתו. שורש הספק הוא האם הבהמה המוחלפת נחשבת כהמשך לבהמה המוקדשת. הנפקא מינה היא לגבי הבהמה המותפסת, האם הוספת החומש בבהמה המוקדשת פוטרת מחומש את הבהמה שהותפסה בבהמה המוחלפת. מלשון הגר"א משמע כי דעתו ש'הקדש שני' מתפרש רק על בהמה מותפסת ולא על בהמה שחיללו עליה את קדושת הראשונה. תמה הגר"ז על כך מן הסוגיה בב"מ (נד ע"ב - נה ע"א) שמשמע שם כי אף על ידי חילול נעשה ההקדש להקדש שני [וכן פירשו הראשונים שם]. נוסף כי גם בתלמוד ירושלמי (מע"ש פ"ג ה"ב) משמע כסוגיה בבבא מציעא.

יש ליישב בדוחק שכוונת הגר"א כי בין התפסה ובין חילול מחילים דין 'הקדש שני', וסוגייתנו עוסקת בהקדש שני שעל ידי התפסה.

נציין כי הוכחתו של הגר"א הינה מן הלשון השניה, ואילו הלשון הראשונה מתיישבת היטב כפירוש רש"י. פירוש רש"י אינו ייחודי לרש"י, אלא כך פירשו כל הראשונים: רגמ"ה, תוס' אחרות, גליון, רמב"ם.

על גב דקאים באותה קדושה אין מוסיף חומש או דילמא כל אותה קדושה מוסיף חומש" (רש"ש). או לחילופין: "מי אמרינן באשם קמא הוא דאינו מוסיף אבל בגוף אחר אף על גב דקאים באותה קדושה מוסיף חומש, או דילמא כל אותה קדושה אינו מוסיף חומש" (שטמ"ק, גר"א, ח"נ, צ"ק).

יוצאות מכלל זה גירסת הדפוס וכתה"י וגירסת בה"ז. הדפוס וכתה"י גורסים: "מי אמרינן באשם קמא הוא דמוסיף אבל בגוף אחר אף על גב דקאים באותה קדושה אין מוסיף חומש או דילמא כל אותה קדושה אינו מוסיף חומש". כך ששני צדדי הספק זהים, וזו טעות ברורה. בה"ז גורס: "מי אמרינן באשם קמא הוא דמוסיף אבל בגוף אחר אף על גב דקאים באותה קדושה מוסיף חומש, או דילמא כל אותה קדושה אינו מוסיף חומש". כך שלא ברור מהו ה'אבל' המחלק בין אשם קמא לציור הספק הראשון.

אפשר שבה"ז התכוון להגיה גם את התיבה 'דמוסיף' לתיבות 'דאינו מוסיף' כהגהת השטמ"ק וסיעתו, אלא שנשמטה ההגהה בדפוס.

כעת נלמד את המשך הסוגיה לפי הנוסחאות השונות:

נוסח שטמ"ק, גר"א וחוק נתן

שטמ"ק גורס בכל הסוגיה שככל שהבהמה הנוכחית קרובה להקדש הראשון דינה 'אינו מוסיף' וככל שהינה רחוקה מההקדש הראשון דינה 'מוסיף'. לדרכו פשוט שהבהמות הנידונות מספיק רחוקות מהקדושה הראשונה בכדי להיות מוגדרות כהקדש שני, וספיקות הגמרא הם האם שינוי הבהמה או הקדושה הינם שינוי גדול דיו בכדי להגדיר את הבהמה כהקדש ראשון חדש. גירסה זו היא המרובה בהגהה, וגורסת את כל מופעי הביטוי מוסיף / אינו מוסיף בהיפוך מהנוסח הישן, לבד מהמופע "או דילמא כל אותה קדושה אינו מוסיף חומש".

הגר"א וחוק נתן הגיהו מסברא כהגהת השטמ"ק.

אף בה"ז גורס מעין נוסח זה, למעט לגבי 'אשם קמא' ששם השאיר את נוסח הדפוס על כנו. ראה בסוף הסעיף הקודם שאפשר וכוונת בה"ז לנוסח השטמ"ק וסיעתו.

נוסח הרש"ש

נוסח הרש"ש הפוך מנוסח השטמ"ק.

הרש"ש גורס בכל הסוגיה שככל שהבהמה הנוכחית קרובה להקדש הראשון דינה 'מוסיף' וככל שהינה רחוקה מההקדש הראשון דינה 'אין מוסיף'. לדרכו כל ספיקות הגמרא הינם האם שינוי הבהמה או הקדושה הינם שינוי גדול דיו בכדי להגדיר את הבהמה כהקדש שני. לגירסת הרש"ש יש מעלה בכך שהוא ממעט בהגהה, ומגיה רק פעם אחת את הנוסח הישן: "או דילמא כל אותה קדושה אינו מוסיף".

לגבי שני גופין וקדושה אחת עולה מגירסת הרש"ש הסבר מחדש. ההנחה הפשוטה היא שברור כי הבהמה השניה מספיק רחוקה בכדי להיות מוגדרת כהקדש שני, שהלא חיללו עליה את הבהמה הראשונה, וכל הספק הינו האם קדושתה יותר רחוקה עד שתהיה מוגדרת כהקדש ראשון חדש. מגירסת הרש"ש עולה לא כן, אלא הצד שאינו מוסיף הוא משום שיתכן כי הבהמה השניה מוגדרת כהמשכה של הראשונה.⁹⁷

נוסח צאן קדשים

בעל צאן קדשים גורס את חציה הראשון של הסוגיה כנוסח השטמ"ק ואת חציה השני כנוסח הדפוס וכתה"י והרש"ש. צ"ק מתבסס על בה"ז שהעלה אפשרות לגרוס באופן זה⁹⁸ וביאר בקצרה את הנוסח. בעל דברי נחמיה ציין לנוסח צ"ק ותמה עליו. נוסח זה אכן קשה להבנה, וראה בחלק החידושים שיתכן וכוונת בה"ז [בהצעתו השניה] לנוסח שונה מעט.

⁹⁷ ומה בין זה להקדש שני שפטר ריב"ל מחומש? צריך לחלק בין קדשי בדק הבית לקדשי מזבח ולומר שבקדשי מזבח יש סברא שהבהמה השניה הינה ממש המשך קדושתה של הראשונה. סברא זו הפוכה מסברת רש"י ותוס' אחרות שכתבו כי בקדשי מזבח יש להקל יותר מבקדשי בדק הבית.
⁹⁸ למעט ההגהה הראשונה לגבי 'אשם קמא' שבה"ז אינו מתייחס אליה, ראה למעלה.

נפקא מינה בין הלשונות

בסימן הקודם פירטנו את דיני חילוף הקדושה או הגוף לפי שתי הלשונות. הדברים שנאמרו שם תקפים אף לגבי הסימן הנוכחי. כאן נוסף פסק מפורש מאת הרמב"ם (ערכין וחרמין, פ"ז הלכות ה'ו):

"לפיכך אם חלל בהמה על בהמה שניה בין בקדשי בדק הבית בין בקדשי מזבח שנפל בהם מום, או שהמיר בקדשי מזבח, כשהוא פודה את השניה שחלל עליה או את התמורה לעצמו אינו מוסיף חומש.

המפריש אשם להתכפר בו ונפל בו מום והוסיף עליו חומש וחללו על בהמה אחרת ונתכפר באשם אחר ונתקה הבהמה שחלל עליה לרעה כמו שיתבאר במקומו, הרי הוא ספק אם מוסיף עליה חומש, הואיל והוא קרבן עולה והרי הוא גוף (אחד) [אחר] וקדושה אחרת, או אינו מוסיף עליה חומש מפני שהיא באה מכח הקדש ראשון שכבר הוסיף עליו חומש."

הרי שפסק להקל בציור שהתחלף הגוף ונתרה הקדושה, והשאיר בספק את הציור שהתחלפה הקדושה והגוף. הסביר בעל לחם משנה שהרמב"ם פסק כלשון הראשונה, ולפיכך היקל בציור הראשון שהגמרא פושטת אותו על ידי 'אם תימצי לומר'⁹⁹, והשאיר בספק את הציור השני שהוא הינו ספיקה השני של הלשון הראשונה.

בחלק החידושים נסביר במספר דרכים מדוע פסק הרמב"ם כלשון הראשונה.

הגר"א פירש את הסוגיה בדרך חדשה. דרך הגר"א מבוססת על משמעות הלשון השניה (ראה הערה 96). ואין מן הנמנע לנקוט שנחלקו הלשונות האם לפרש את דברי האמוראים כדרך הראשונים או כדרך הגר"א.

תוס' הרי"ד [לרידב"ז] על הירושלמי (מע"ש פ"ג ה"ב) העמיק לדון במה נחלקו הלשונות. הרידב"ז התייחס ללשון השניה כתלמוד ירושלמי למסכת תמורה, ופירש על פיה את דברי הירושלמי. ראה מבוא <> שיחס זה צ"ע.

⁹⁹ כשיטת הרמב"ם הידועה ש'אם תמצי לומר' מהווה פשיטות לספק.

רש"ש	צ"ק	בה"ז	שטמ"ק גר"א וח"נ	דפו"ר וכתה"י	
ור' אבין חדא מגו חדא קמיבעיא ליה. הומם וחללו על אחר מהו שיוסיף עליו חומש					
	דמוסיף	דאינו מוסיף	דמוסיף	דאינו מוסיף	דמוסיף
חומש	אינו מוסיף	מוסיף	מוסיף	מוסיף	מוסיף ¹⁰⁰
חומש	מוסיף	אינו מוסיף	אינו מוסיף	אינו מוסיף	אינו מוסיף
חומש	מוסיף	מוסיף	אינו מוסיף	אינו מוסיף	מוסיף
אלא נתכפר באחר וניתק זה לעולה מהו					
חומש באותו הגוף באותה קדושה	מוסיף	מוסיף	אינו מוסיף	אינו מוסיף	מוסיף
אבל [אותו הגוף] בקדושה אחרת לא					
חומש, תיקו.	מוסיף	מוסיף	אינו מוסיף	אינו מוסיף	מוסיף

¹⁰⁰ בדפו"ח הקיפו תיבה זו בסוגריים מרובעות.